

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА: СУБ'ЄКТНО-ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД

© Масич С. Ю., 2017

<http://orcid.org/0000-0003-4114-7941>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.578236>

Узагальнення наукових праць з питань розвитку особистості і суб'єктності майбутніх педагогів у освітньому процесі вишу дозволило схарактеризувати даний процес як реалізацію певної педагогічної стратегії, що ґрунтується на принципах: орієнтації на особистісну і професійну індивідуальність кожного студента, забезпечення диференційованого та індивідуалізованого підходу до його підготовки; посилення суб'єктних потенціалів особистості кожного студента; відкритість, варіативність, динамічність змін у змісті, формах, методах професійної підготовки; фундаменталізація вищої освіти в поєднанні з поглибленою професіоналізацією; діалогізація навчально-виховного процесу та його проблематизація; полісуб'єктність педагогічного процесу, що передбачає активність, ініціативу і відповідальність всіх його учасників.

Ключові слова: особистість, суб'єкт, суб'єктність, майбутній педагог, професійна підготовка, освітній процес, особистісна позиція, розвиток, саморозвиток.

Масич С.Ю. Совершенствование профессиональной подготовки будущего педагога: субъектно-личностный подход.

Обобщение научных трудов по вопросам развития личности и субъектности будущих педагогов в образовательном процессе вуза позволило охарактеризовать данный процесс как реализацию определенной педагогической стратегии, основанной на принципах: ориентации на личностную и профессиональную индивидуальность каждого студента, обеспечение дифференцированного и индивидуализированного подхода к его подготовке; усиление субъектных потенциалов личности каждого студента; открытость, вариативность, динамичность изменений в содержании, формах, методах профессиональной подготовки; фундаментализации высшего образования в сочетании с углубленной профессионализацией; диалогизации учебно-воспитательного процесса и его проблематизация; полисубъектности педагогического процесса, предполагающей активность, инициативу и ответственность всех участников.

Ключевые слова: личность, субъект, субъектность, будущий педагог, профессиональная подготовка, образовательный процесс, личностная позиция, развитие, саморазвитие.

Masych S. Yu. Improving the training of future teachers: subject-personal approach.

The personal approach to education turns out that the person turns out, implemented and developed through the process of subjectivity, objectivity, activity, commitment, motivation, awareness, support to vital and cognitive experience of the subject. Subjectivity acts as a central integral characteristic personality that reflects its active and selective, proactive, responsible, transformative relationship to itself, activities, people, life and the world. Summary of scientific papers on the formation and development of personality and subjectivity future teachers in the educational process allowed the university characterized the process as a whole as the implementation of a teaching strategy that is based on the following principles: focus on personal and professional individuality of each student and provide differentiated individualized approach to his training; strengthening subjective individual potential of each student; openness, variability, dynamic changes in the content, forms and methods of training; fundamental higher education combined with deep professionalization; dialogical educational process and its problems; subjective educational process that involves activity, initiative and responsibility of all its members.

Key words: *personality, subject, subjectivity, future teacher, professional training, educational process, personal position, development, self-improvement.*

Постановка проблеми. Звернення до суб'єктно-орієнтованого підходу при розгляді проблеми вдосконалення професійної підготовки майбутніх педагогів зумовлено низкою обставин. По-перше, в нових соціально-економічних і політичних умови зумовлюють необхідність розвитку активності і самостійності особистості, вміння адаптуватися, долати труднощі, посилюється необхідність у внутрішній самозміні особистості. Цьому сприяє розвиток суб'єктності особистості. По-друге, актуальність даного підходу сьогодні зумовлена суперечністю між орієнтацією на розвиток суб'єктності особистості і недостатньою її реалізацією у процесі професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Вивченню проблеми суб'єктного буття людини приділялася значна увага в філософських працях М. Бердяєва, Г. Гегеля, Е. Гуссерля, В. Зеньковського, І. Канта, М. Монтеня, М. Пирогова, С. Соловйова, Л. Фейербаха, П. Флоренського, М. Хайдеггера та інших. Ідея суб'єктності відображена в працях таких психологів, як: А. Адлер, Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Е. Еріксон, А. Маслоу, В. Мясіщев, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, Е. Фромм, К. Хорні, К. Юнг та інші. Дослідженням феномену

суб'єктності і суб'єктивності займалися Я.А. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, В. Кан-Калік, С. Кондратьєва, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Митіна та інші.

Мета статті – на основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначити можливості забезпечення особистісного і суб'єктного підходів для вдосконалення професійної підготовки майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу. Особистісний підхід в освіті ґрунтується на ідеях учених (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн), які розглядають особистість як суб'єкта діяльності. Таке трактування призвело до становлення особистісно-діяльнісного підходу, суть якого сформульована І. Зимньою. З точки зору особистісного підходу навчання розглядається як «суб'єктно орієнтована організація і управління педагогом навчальною діяльністю учня при вирішенні ним спеціально організованих навчальних завдань різної складності і проблематики. Ці завдання розвивають не лише предметну і комунікативну компетентність учня, а й його самого як особистість» [1, с. 74]. У даному визначенні приваблює звернення до суб'єктності управління педагогічним процесом, що істотно як з позиції підготовки майбутніх педагогів до такого управління, так і з точки зору реалізації даного підходу в освітній практиці вишу в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів.

Особистісний підхід в освіті виходить з положення про те, що особистість виявляється, реалізується і розвивається у процесі діяльності через суб'єктність, предметність, активність, цілеспрямованість, вмотивованість, усвідомленість, опору на життєвий і пізнавальний досвід суб'єкта діяльності (Б. Ананьєв, І. Зимня, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, І. Якіманська й інші). Тобто особистість виражається в здатності людини «бути особистістю» – виявляти своє ставлення до себе і світу, займати певну позицію.

Цілісність як фундаментальна характеристика особистості знаходить своє вираження в трактуванні особистісних функцій професіонала як суб'єкта діяльності. Так, Є. Клімов виділяє такі: образ світу; спрямованість, сукупність мотивів; ставлення до зовнішнього світу, людей, діяльності; ставлення до себе, особливості саморегуляції; креативність, її особливості, прояви; інтелектуальні риси індивідуальності; оперативні риси індивідуальності; емоційність, особливості її прояву; особливості усвідомлення близького і більш віддаленого

споріднення своєї професії з іншими; уявлення і помилкові здібності, поєднання особистих якостей, очікуваних в даній спільноті у професіонала; усвідомлення того, які якості дана професія розвиває у людини або яким дає можливість проявитися і які пригнічує; уявлення про своє місце в професійній спільноті [2].

Головним принципом у розгляді та вирішенні проблем становлення особистості є принцип розвитку. Розвиток особистості в психолого-педагогічній літературі розглядається як цілеспрямований соціально обумовлений процес розгортання людської сутності, де становлення соціальної зрілості виступає як інтегральна лінія онтогенезу [3]. Розвиток, будучи основним способом буття особистості, виражає основну потребу людини як універсальної родової істоти – потребу виходити за свої межі (трансцендіювати за межі кінцевої форми) [4].

Центральним у розвитку особистості, на думку низки учених, є ставлення людини до іншої (О. Асмолов, Б. Братусь, С. Рубінштейн). Порушення саме цього ставлення призводить до патології особистості та її руйнування. З цієї точки зору ставлення людини до інших людей є своєрідним показником її перетворювальної діяльності як по відношенню до світу, так і до себе, тобто – її суб'єктності.

Суб'єкт розглядається як носій всього об'єктивного і суб'єктивного в людині. Суб'єктність виступає як центральна інтегральна характеристика особистості, що відображає її активно-виборче, ініціативне, відповідальне, перетворювальне ставлення до себе, діяльності, людей, життя і світу в цілому.

У педагогіці проблема суб'єктності і суб'єктивності педагога знайшла відображення в працях В. Сластьоніна та його учнів (Г. Аксьонова, Д. Ануфрієва, Р. Асадулін, О. Шутенко). Суб'єктна позиція особистості студента є складною цілісною системою, що структурно об'єднує в собі різні компоненти і способи взаємодії між ними (В. Сластьонін).

Феномен суб'єктності досліджується в педагогічній науці за допомогою категорії «позиція особистості». Структура суб'єктної позиції розглядається за допомогою декількох блоків: мотиваційно-ціннісного, ставлення, регулятивно-діяльнісного. Систематизуючу функцію в структурі особистості виконує мотиваційно-ціннісний блок, оскільки він не просто відображає ієрархію особистісних мотивів, смислів і цінностей, а й задає особливе ставлення

студента до різних видів життєдіяльності. На думку дослідників, на вищих «поверхах» суб'єктності така позиція вербалізується як «Я – майбутній професіонал» (Г. Аксьонова, В. Сластьонін). Учені зазначають, що, незважаючи на факти прояву і розвитку суб'єктності у студентів, існуюча практика організації навчально-виховного процесу у вищій школі не зажадає її в повній мірі, що вимагає провести системні зміни всіх ланок освіти у вищій школі з метою посилення суб'єктного потенціалу майбутнього фахівця.

Актуальність становлення суб'єктності майбутнього професіонала проглядається в декількох аспектах: а) у площині саморозвитку: суб'єктність забезпечує основу розвитку особистості, індивідуальності, універсальності людини; без неї процес саморозвитку втрачає свою цілісність, комплексність, головну суть; б) у площині навчально-виховного процесу: суб'єктні характеристики студента забезпечують активність, вибірковість, креативність, а отже, успішність в оволодінні професією; перетворюють навчальний процес в співтворчість суб'єктів (викладача і студента); в) у площині професійно-педагогічної діяльності: суб'єктність викладача слугує чинником включення в освітній процес суб'єктності тих, хто навчається.

Суб'єктність студентів – майбутніх педагогів має професійно розвиваючий потенціал. Ідеї професійного розвитку особистості педагога реалізовані в психологічній концепції професійного розвитку вчителя, яка представлена в працях Є. Клімова, А. Маркової, Л. Мітіної та інших учених. У даній концепції розробляються ідеї «нефункціональної» людини, суб'єкта професійної педагогічної діяльності.

У науковій літературі (С. Вершловський, Е. Зеєр, Є. Клімов, Т. Кудрявцев і інші) використовується поняття професійного становлення особистості, що розглядається у двох варіантах: за схемою процесу (як тимчасова послідовність ступенів, періодів, стадій); за структурою діяльності (як сукупність її способів, засобів, де дотримання їх один за одним має не тимчасову, а цільову детермінацію).

Л. Мітіна пропонує інший підхід, який не зводиться ні до процесуальних, ні до діяльнісних характеристик. Учена розуміє професійний розвиток педагога як «зростання, становлення, інтеграцію і реалізацію в педагогічній праці професійно значущих особистісних якостей і здібностей, професійних знань і умінь, але головне – це активне якісне перетворення вчителем свого

внутрішнього світу, що приводить до принципово нового його ладу і способу життєдіяльності» [5, с. 9]. Основу особистості складає її структура, котра є цілісним системним утворенням, сукупністю соціально значущих властивостей, якостей, відносин і дій людини, що визначають її як свідомого суб'єкта діяльності і спілкування.

Існують різні підходи до розгляду структурних компонентів особистості (А. Петровський, В. Петровський, К. Платонов та інші). Так, Л. Мітіна [5], визначаючи структуру особистості вчителя, пов'язує її зі сферами його праці, які пред'являють особливі вимоги до його особистісних якостей. Все розмаїття якостей вона структурує у вигляді моделі, центральний рівень якої складають: педагогічне цілепокладання, що розвивається в ході постановки педагогічних завдань вчителем, їх ієрархізації за ступенем значущості; педагогічне мислення, що формується в процесі оволодіння засобами і способами вирішення педагогічних завдань; педагогічна рефлексія, що розвивається в процесі оволодіння самоаналізом; педагогічний такт, що формується в процесі організації оптимального педагогічного спілкування; педагогічна спрямованість, що представляє собою стійку домінуючу систему мотивів.

Більш високий рівень моделі особистості в концепції професійного розвитку становлять педагогічні здібності, які розглядаються як особлива комбінація особистісних якостей і властивостей: проектувально-гностичних (що визначають можливість і необхідність прогнозування педагогом індивідуального розвитку тих, хто навчається, на основі всебічних знань про них) і рефлексивно-перцептивних (що включають здатність до вивчення того, хто навчається, розуміння, співпереживання йому і, в зв'язку з цим, краще зрозуміти себе) [5]. Спрямованість особистості, яка визначається О. Леонтьєвим як сенсоутворюючий мотив, виступає базовим утворенням особистості в цілому, а педагогічна спрямованість – особистості педагога (Л. Божович, Є. Клімов, О. Леонтьєв, Л. Мітіна, С. Рубінштейн). Педагогічна спрямованість особистості характеризується ознаками, близькими до сенсорної регуляції діяльності: емоційно-ціннісне ставлення до професії, схильність займатися видами діяльності з подібною специфікою; управління розвитком тих, хто навчається, засноване на рефлексії; інтерес і любов до педагогічної професії; усвідомлення труднощів у педагогічній роботі, потреба в педагогічній діяльності; прагнення опанувати основами педагогічної майстерності

(В. Гриньова, С. Золотухіна, І. Зязюн, І. Колеснікова, Н. Кузьміна, А. Маркова В. Сластьонін і інші).

Цілісна педагогічна концепція, що ґрунтується на особистісному підході, представлена в фундаментальних дослідженнях Є. Бондаревської, у якій освіта представлена як феномен культурологічного типу, що забезпечує розвиток людини як суб'єкта культури та власного життя в єдності її природних, соціальних і культурних властивостей [6]. На думку вченої [7], удосконалення професійної підготовки педагогів в руслі особистісно-орієнтованої педагогіки має здійснюватися відповідно до таких аспектів. По-перше, принципи реформування педагогічної освіти повинні включати спрямованість до загальнолюдських цінностей, педагогічної культури, тих, хто навчається, їхнього творчого потенціалу тощо. Спрямованість до загальнолюдських цінностей означає в даному випадку повернення педагогічної освіти в лоно культури, її гуманізацію, гуманітаризацію, створення екологічно чистого культурно-освітнього середовища, ставлення до студента як вільного суверенного суб'єкта професійної підготовки, відповідальність вишу за якість його професійної підготовки. По-друге, оволодіння студентами базовими основами педагогічної культури – фундаментальне завдання загальнопедагогічної підготовки.

У основі концепції особистісно-орієнтованої освіти, розробленої В. Серіковим, покладена теорія особистості С. Рубінштейна, згідно з якою сутність особистості виявляється в її здатності займати певну позицію [8]. У даній концепції особистість трактується не як набір заданих якостей, а здатність людини «бути особистістю», тобто, виявляти своє ставлення до світу і себе. Отже, у зміст освіти входить новий вид досвіду – досвід бути особистістю. Це досвід виконання особистісних функцій, в найзагальнішому вигляді – досвід осмисленої і рефлексивної поведінки. На думку В. Серікова, особистісно-орієнтована освіта покликана створювати умови для прояву особистісних функцій людини. До них відносяться: а) прояв вибірковості (функція вибору); б) мотивація (процедура прийняття і обґрунтування діяльності, вчинку); в) рефлексія (функція самооцінки, критики, самокритики, конструювання образу «Я»); г) самореалізація (функція реалізації образу «Я»); д) сенсотворчості (функція визначення системи життєвих сенсів особистості).

У концепції особистісно-орієнтованого навчання І. Якиманської категорія суб'єктного досвіду отримує розгорнуте дидактичне трактування [9]. Незважаючи на те, що концепцію не присвячено безпосередньо професійній підготовці педагогів, вона містить цілу низку загальнозначущих педагогічних положень і висновків, що мають універсальне принципове звучання і доповнюють у психологічних і дидактичних аспектах відомі педагогічні концепції в руслі особистісного підходу. Визнаючи найвищою цінністю індивідуальність того, хто навчається, І. Якиманська актуалізує категорію «учіння», вказуючи, що організоване навчання – не єдине джерело особистісного досвіду людини. Вчена характеризує суб'єктний досвід, підкреслюючи його приналежність конкретній людині як носію власної біографії. Автор зазначає, що освітній процес повинен передбачати можливість відтворювати учіння як індивідуальну діяльність з трансформації (перетворення) соціально-значущих нормативів (зразків) засвоєння, заданих у навчанні.

Висновки. Узагальнення наукових праць з питань становлення та розвитку особистості і суб'єктності майбутніх педагогів у освітньому процесі вишу дозволило схарактеризувати даний процес в цілому як реалізацію певної педагогічної стратегії, що ґрунтується на таких принципах: орієнтації на особистісну і професійну індивідуальність кожного студента, забезпечення диференційованого та індивідуально-творчого підходу до його підготовки; посилення суб'єктних потенціалів особистості кожного студента; відкритість, варіативність, динамічність змін у змісті, формах, методах професійної підготовки; фундаменталізація вищої освіти в поєднанні з поглибленою професіоналізацією; діалогізація навчально-виховного процесу та його проблематизація; полісуб'єктність педагогічного процесу, що передбачає активність, ініціативу і відповідальність всіх його учасників.

Література

1. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – М. : «Логос», 1999. – 384 с.
2. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е. А. Климов. – М. : МГУ, 1995. – 328 с.

3. Фельдштейн Д. И. Психология становления личности. – М. : Международная педагогическая академия, 1994. – 156 с.

4. Франкл В. Человек в поисках смысла : Сборник : Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.

5. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – М. : «Флинта», 1998. – 200 с.

6. Бондаревская Е. В. Смыслы и стратегии личностно-ориентированного воспитания / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 2001. – № 1. – С. 17-24.

7. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11-17.

8. Сериков В. В. Личностный подход в образовании : концепция и технологии / В. В. Сериков. – Волгоград: «Перемена», 1994. – 152 с.

9. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская. – М. : «Сентябрь», 1996. – 95 с.